

A szenteste a hazai szlovákoknál

December 24-e a szorosán vett karácsonyi ünnepekhez tartozik, a testi-lelki felkészülés, valamint az ünneplés kezdetének a napja. E nap népi elnevezésében észlelhetők regionális, lokális körzetek is. Legelterjedtebb az e napi böjtire utaló neve, amelynek több nyelvjárási változata is él. Szó szerinti fordítása: *böjti nap*, illetve *böjtös este* (a legtöbb szlovák lakta településen mind a kettőre külön kifejezésük van). Ez az elnevezés főként a nógrádi és Pest környéki, valamint néhány délkelet-alföldi (szarvasi és innen kirajzolt községbeli lakosoknál) evangélikus helységeiben kedvelt.

Névváltozások

A karácsony böjtje szlovák népi változatai: *Posťiaci d'eni*, ill. *Posťiaci večer*: Acsa, Bánk, Csabacsúd, Csóvár, Dunaegyháza, Elek, Felsőpetény, Galgaguta, Galgagyörk, Péteri (itt: *Pósťiaci*); *Posviaci d'eni*, ill. *Posviaci večer*: Felsőpetény, Örménykút, Péteri, Csomád, Kardos; *Posiaci d'eni*, ill. *Posiaci večer*: Szarvas, Terény.

A böjti nap és este másik nyelvjárási alakja ugyan inkább az alföldi szlovákoknál van jelen, de más vidékeken is feltűnik: *Pósni d'eni*, ill. *Pósni večer*: Békéscsaba, Csabacsúd, Csanádalberty, Csömör, Elek, Erdőkürt, Galgaguta, Galgagyörk, Piliscsév, Telekgerendás, Terény. *Póstri d'eni, večer*: Elek; *Pvósní d'eni*, ill. *Pvósní večer*: Ambrózfalva, Mezőberény, Nagylak, Pitvaros; *Pvóstri d'eni*, ill. *večer*: Békéscsaba; *Posni d'eni*, ill. *Posni večer*: Kiskőrös; *Pvosni d'eni*, ill. *Pvosni večer*: Mezőberény.

December 24-ét a *kettős névnap* alapján is emlegetik. A nógrádi, Pest környéki és a dunántúli szlovákok Ádám és Éva napjaként is nevezik: *Adam a Eva* (Bánk, Bakonycsernye, Csömör, Galgagyörk, Kesztlőc, Piliscsév, Pilisszántó, Sári, Terény, Mende, Tápiósáp).

A *bővedeste* jelentésű *Šťedri d'eni*, ill. *Šťedri večer* elnevezés szintén főként az ország közepén terjedt el (Nógrádtól Délkelet-Alföldig), de feltűnik a Mátrában és a bihari községekben is: Bánk, Békéscsaba, Bakonycsernye, Csanádalberty, Csóvár, Elek, Galgagyörk, Kétsoprony, Lucfalva, Mártaszentimre, Mezőberény, Nagybánhegyes, Nagylak, Püspökhatvan, Sámsonháza, Szapáryliget, Telekgerendás, Tótkomlós; *Šťedri večer*: Bodonos, Súlyomkővár.

Dunaegyházán viszont a *Šťedri d'eni* az óév utolsó napjának, Szilveszternek a neve.

A nyugat-szlovákiai nyelvjárási alakja a dunántúli szlovákokra jellemző, ezért olyan értelemben is alkotnak egyfajta sajátos régiót, hogy náluk más

alakú változat ritkán található, általában ez ismeretes:

Šťedri d'eni/den, ill. *Šťedri večer*: Bakonycsernye, Jásd, Kesztlőc, Oroszlány, Öskü, Piliscsév, Pilisszántó, Sárísáp, Szápár, Tardosbánya, Vértesszőlős.

Csak Tótkomlóra és az onnan kirajzoltakra, ill. Apatelekre jellemző a csillaghozó nap vagy este jelentésű *Dohviezni d'eni*, ill. *večer*.

Ahol a *Vigília* szlovák nyelvjárási alakja él, ott a nappalra és az estére egyaránt értik. Kizárólag a Zempléni-hegyvidéki, bükki és bihari szlovákoknál található, ill. a betelepült északkelet-magyarországi szlovákok, ruszinok hatására Nyíregyházán is, népi nyelv alakja: *Vilija* (Baromlak, Bodonos, Füzér, Kishuta, Középhuta, Nagyhuta, Óhuta, Répáshuta, Súlyomkővár, Újhuta, Vágáshuta). Nyíregyházán előfordul: *Kračúnska Vilija* kifejezés is. Itt és ennek a vidéknek több helységében ezzel a nyelvvalakkal az óévi Vilijától különböztetik meg.

A Pest melletti Csömörön a katolikusoknál és – nyilván az ő hatásukra – az evangélikusoknál használják a szentnap, szenteste elnevezést is: *Svatí d'eni*, *Svatí večer*.

Néhány helyen december 24-e napját első napnak is mondták (*prví d'eni*), ennek megfelelően a karácsony első napja az ő felfogásukban a második nap: *na druhi d'eni na Kračún* – Apatelekek.

A nagy ünnep szentestéjének számtalan változata a közvetlen szokásgyakorlat érzékeltetésén túl a szlovákok mélységes hitét és Jézus születése iránti hódolat rendkívüli elterjedését is tükrözi.

A férfi – nő érkezésének hiedelemgyakorlata

A katolikus, evangélikus községekben egyaránt nem csupán a karácsony első napján, hanem a karácsonyböjtjén is egész nap otthon maradt mindenki (Kesztlőc, Kishuta, Középhuta, Lucfalva, Piliscsév, Pilisszántó, Sári, Szarvas). *Ňesoktovali sme išc Ňigdze Ňikdej na Viliju* (Nem szoktunk sehova menni Vilia napján. – Újhuta). *Ňechod'ili sme g jednu druhej* (Nem jártunk egymáshoz. – Pilisszántó).

Udvarló legény vagy fiatal sem látogathatott a lányos házhoz (Lucfalva, Nyíregyháza). Tilos volt kölcsönkérni is (Piliscsév, Pilisszántó, Pilisszentkereszt). Ennek a hiedelme azonban inkább Luca napjához kötődött.

Miként szintén Luca napján hitték általánosabban a nő szerencsétlenséget, a férfi szerencsét hozó szerepét is. Igen jelentős mértékben megtalálható ez a hiedelem karácsony és újév napján is, mint az egy-

kori, illetve a mai évkezdő napokon. A szerencsétlenség azért is kötődik a nőhöz, mert a népi szemléletben a nőnemű lények általában kisebb értékű teremtményt hoznak a világra (a tehén üszőt, az asszony lányt), míg a férfiak érkezése mindig értékesebb lényt jósolnak (bikaborjú, fiú születése).

A baljós, illetve szerencsés érkezés napja egyaránt lehet a karácsonyböjtje és az első nap, vagy mind a kettő. A jóslás vonatkozhat az elsőként érkező nemével kapcsolatban, vagy pedig az illetővel összefüggésben az egész napra. Ezt a jóslást karácsony böjtjéhez kötik a Zempléni hegyvidéki, a bükki és a bihari szlovákok (Baromlak, Kishuta, Középhuta, Nagyhuta, Óhuta, Répáshuta, Újhuta, Vágáshuta) és szórványosan Nógrádban, Pest környékén, valamint a Pilisben (Csomád, Erdőkürt, Kesztlőc). Mindenütt reggel vagy a nap folyamán elsőként érkezőnek a neme a döntő. Kesztlőcön viszont csak a vacsora utáni időszakra volt érvényes.

A karácsony első napjának reggeléhez, illetve délelőttjéhez kötik ezt a jóslást Békéscsabán, Csömörön, Galgagután, Galgagyörkön, Jásdon, Nagylakon, Nyíregyházán, Örménykúton, Öskün, Péterin, Piliscséven. Pilisszántón, Sáriban, Sárísápon, Szápáron, Tardosbányán, Vértesszőlősön. A felsorolás azt mutatja, hogy azokon a kistérségeken túl, amelyeknél a karácsony böjtjéhez kapcsolták, a többség mindenütt az első napra vonatkoztatta. A Zempléni-hegyvidéken azonban előfordulnak olyan helységek is, amelyekben mind a két naphoz fűzik (Kishuta, Nagyhuta).

Szórványosan másutt is tapasztalhattuk ezt a jelenséget (Acsa, Püspökhatvan). Püspökhatvanban ezen kívül Lucához, Tardosbányán még újévhez is kötötték. Vértesszőlősön a családok egyik csoportja csak Luca napjához kapcsolta, míg a többiek karácsony első napjához is.

Az első naphoz fűződő jóslás viszont egész napra vonatkozott, azaz, az első érkező nem törte meg az ő

nemével összefüggő jóslás tartalmát a további napszak időtartamára: (Acsa, Csömör, Jásd, Nagylak, Nyíregyháza, Öskü, Piliscsév, Püspökhatvan, Sárísáp, Vértesszőlős).

Sok településen egyáltalán nem nézték jó szemmel, ha az emberek ekkor átmentek másokhoz, a szomszédsághoz. Acsán ha e napokon a házba idegen nő érkezett, azt mondták: Minden disznónak otthon van az ólja. (*Každá sviňa má doma chl'iev.*)

A nő szerencsétlenségét, bajt, a férfi szerencsét jósoló hiedelemtartalma mindegyik településen egyformán fogalmazódott meg, de élt néhány sajátos előírás és jóslás ezeken kívül is. Csomádon a házbéli férfinak kellett elsőként az istállóba mennie, hogy szerencsét hozzon a jószágra. Erdőkürtön a karácsony egykori évkezdő hatására a férfi egész évre szerencsét, a nő pedig rossz évet jelzett. Galgagután a nő érkezése nyomán valamennyi edény összetörök (mint sok helyen Lucakor). Kishután, Középhután a férfi jó időjárást, a nő pedig rosszat jósolt.

Jelentős csoportot képeznek – táji vagy vallási körülhatárolás igénye nélkül – azok a szlovák helységek, amelyekben a nő érkezése üszőt, a férfié bikát jelentett, ha viszont nő jött, akkor lány születését, ha férfi, fiúét várhatta a házbéli terhes asszony (Baromlak, Békéscsaba, Kesztlőc, Kishuta, Nagyhuta, Nyíregyháza, Öskü, Szápár, Vágáshuta).

Ezek a példák azt tanúsítják, hogy a karácsonyi ünnepkör olyan zárt egység, amelyen belül az egyes hiedelmek, hiedelemjárások általában vagy mindenképpen megvalósulnak – természetesen, ha valamennyi hazai és romániai kutatott szlovák helységet vesszük figyelembe –, csak más-más napokon. Ezeken belül vannak jelentősebb csomópontok is, mint például Luca, a karácsony böjtje vagy első napja. A végrehajtásnak meghatározott naphoz kötése lehet térségi jellegű, akár valamely néprajzi csoport jellemzője is, de – mint láthattuk – ez nem mindig mérvadó, sőt ettől független is, sokszor egyéb tényezők függvénye.

Karácsonyi, újévi étkezési szokások Battonyán

A magyarországi románok körében a jelentős családi ünnepeken és a jeles napokon településenként különböző, de mindenképpen hagyományos étkezési szokások voltak jellemzőek.

Bizonyos jeles napokhoz táplálkozási szokások kapcsolódtak. A román közösségek általában szigorúan betartották a karácsony előtti *kisböjt étkezési szabályait*. Csak növényi eredetű táplálékkal éltek, és sütésre és főzésre is kizárólag napraforgó- vagy tökmagból nyert olajat – nagyobb szigorúság esetén csupán vizet – használtak. A böjt hagyományos ételei közé tartozott a kukoricakása (*pisat*), a puliszka (*mămăligă*), a hal (*hirinci*), az aszalt gyümölcs (*ploață*) és a savanyított káposzta. Ilyenkor a hús mellett a

tejtermékek és a tojás fogyasztásától is tartózkodtak.

A karácsonyi ünnep hagyománykörében jelentős szerepe volt a *karácsonyi étkezésnek*. Battonyán a szentestén e célra készített kalácsot helyeztek a szépen megterített asztalra egy búzával teli tálba. A kalács közepén lyuk volt, amibe egy gyertyát tettek. A családfő meggyújtotta, tömjénnel füstölte a szobát, a családtagok elmondtak egy közös imát, és csak utána fogyasztották el az ünnepi vacsorát.

Szentestén a vacsora böjti ételekből állt: szárazbableves, mákos guba, aszalt szilva és *sănătate*-nek nevezett kalács. A *sănătate* és a mákos guba egyaránt kenyértésztából készült. A megsült és mézzel

bekent kalács egészségvarázsló szerepét jelzi annak elnevezése (*sānātate* = egészség), valamint az is, hogy annyi részre szeletelte a gazdasszony, ahány tagja volt a családnak, hogy mindegyiknek jusson egy szelet az egészség biztosítására hivatott kalácsból. A mákos gubához vékonyra nyújtották a kenyértésztát, apró kockákra szeletelték fel, majd rátették a tep-sire. A kemencében – még a kenyér bevetése előtt – megsütötték, azután egy nagy tálba öntötték ki, melyben meleg cukros vízzel leforrázták. A megduzzadt gubát mákkal ízesítve fogyasztották.

A mákos gubából annyi darabot hagytak meg, ahány termő fa volt a gazda kertjében, s karácsony első napjának reggelén ezeket a termő fák tövéhez helyezték a következő mondóka kíséretében:

Noi vā hrānim pā voi. Mi etetünk benneteket.
Voi ne hrāniṭi pe noi. Ti etettek bennünket.

A mákos gubából a háziállatoknak, a tyúkoknak és disznóknak is adtak, termékenységet remélve ettől az eljárástól.

Az unokák és a karácsonyi köszöntő (kolindáló) gyermekek számára a *sānātate*val és a mákos gubával együtt sütötték meg a porumbaşnak (kisgalamb) nevezett madár alakú cipókat.

Karácsony első napja dologtíltó nap volt. A főzést ugyan megengedték, de az azzal járó előkészületi munkákat (tésztagyúrás, rántás- és sütemények ké-

szítése, kopasztás stb.) már előző nap el kellett végezni. A család rendszerint az ünnepekre vágta le a sertést. A karácsonyi ebéd húislevesből, sült sertés- vagy tyúkhúsból, kolbászból, hurkából, kalácsból és süteményből állt.

Az *újévi étkezési szokások* több, különleges román elemet őriztek meg. A hagyományos újévi ételeknek termékenységvarázsló szerepe van. Ha újév napja szerdára vagy péntekre – azaz böjti napra – esett, nem főztek húst. Ellenkező esetben húlleves, főtt hús, krumpli, torma- vagy paradicsomszós, hurka, kolbász és rétes (*„plācintā ĩntinsā”*) volt a hagyományos étrend. Újévkor azonban soha nem sütöttek baromfit, csak sertéshúst, mert a néphit szerint az hoz szerencsét (a tyúk ugyanis hátrakapar, a disznó viszont előre túr).

Az újév hagyományos étele volt a külön erre az alkalomra készített tészta (*„cesniṭa”, „plācintā cu bani”*), melynek a batonyai románok különös jelentőséget tulajdonítottak. A családtagok reggeli mosdóvizébe egy pénzérmét tettek, ebben a vízben megmosták arcukat és kezüket, majd ez a pénzérmét, papírba göngyölve belesütötték a tésztába. A gazdasszony aztán annyi szeletre vágta, ahány tagja volt a családnak. Akinek a pénzes szelet jutott, arról azt tartották, hogy egész évben szerencsés lesz. A pénzérme szerencsevarázsló szerepét az is példázza, hogy általában ezzel fizettek, amikor az adott évben az első disznót megvásárolták.

Martyin Emília

Böjtölés és varázslás a szlovéneknél

A karácsony előtti napot (*svēti pōst* – december 24.) a szlovének is böjttel töltötték. Ebédre bablevest, tökmaggal töltött bélest, főtt aszalt szilvát, körtét és almát ettek. Közben az asztal alatt boróka és tölgyfaágat égettek különböző magvak és ekevas között. Örökzöld ágakkal díszítették az ajtókat, ablakokat is (Szakonyfalu). Ezen a napon – főként ebédkor – idegenek (elsősorban asszonyok) nem jöhettek a házhoz, mert szerencsétlenséget okoztak volna. Ez ellen úgy védekeztek, hogy bezárkóztak, vagy úgy hogy a szomszédság férfi tagjai korán reggel kölcsönösen köszöntötték egymás családját. *Bóuk dāj svēti dén! Bóuk dāj svēti pōst!* (Adj' Isten szent napot! Adj' Isten szent böjtot!) – mondták.

Különböző mágikus eljárásokat is végeztek, ezzel biztosítván a következő évi bő termést és az állatok szaporulatát. A fiatalok a házasságról jövedöltek, az idősebbek a boszorkányok ellen védekeztek. Karácsony böjttén Szakonyfaluban főtt babot dobáltak a szoba négy sarkába. Így áldoztak a házat ezen az éjjelen felkereső természetfeletti lényeknek. Karácsony böjttén ebéd után megrázták a gyümölcsfákat, hogy bőségesen teremjenek. (Ugyanez okból napokon át lesték a széljárást, a közmondás szerint ugyan-

Karácsonyi sütemény

is: „Ha adventkor fúj a szél, a következő évben sok gyümölcs lesz”.)

Jellegetes karácsonyi és böjti étel a bab. Készítettek belőle babos káposztát, kétféle babsalátát, tök-

magolajos babot. Süteményt is sütöttek, amit cérnával aggattak a karácsonyfára.

Receptek

Babos káposzta: 1 kg savanyú káposzta, 50 dkg bab, 2 kanál liszt, 2 kanál zsír, 3 dl víz, só, pirospaprika. A babot és a káposztát külön-külön megfőzzük, majd összeöntjük és paprikás rántással berántjuk.

Babsaláta 1.: 20 dkg bab, 4 dl tejföl, só, víz. A sós vízben főtt babot leszűrjük és egy tálba öntjük. Ha kihűlt, leöntjük tejföllel.

Babsaláta 2.: 20 dkg bab, 7 gerezd fokhagyma, tökmagolaj, ecet, só, víz. A sós vízben főtt babot leszűrjük és egy tálba öntjük. Ha kihűlt, hozzáadjuk az apróra vágott fokhagymát, a tökmagolajat, ecetet, sót és egy kis vizet. Összekeverjük és hagyjuk néhány

órát állni, csak azután tálaljuk. A vizet, amiben a bab főtt, levesnek használjuk fel.

Tökmagolajos bab: 1,5 dl tökmagolaj, 50 dkg bab, 3-4 hagyma. Tökmagolajon megpirítjuk a hagymát, hozzáadjuk a főtt babot és így kínáljuk. (Szegény családok régi receptje.)

Karácsonyi sütemény: 25 dkg liszt, 20 dkg margarin, 1 csésze tej, 1 csésze cukor, 4 tojás, 12-15 kanál zsír, reszelt citromhéj, 1 kanál só, 2 dkg szalalkáli. A tojásokat az olvasztott zsírral, egy csésze tejjel, cukorral, a reszelt citrom héjával és a kevés tejben feloldott szalalkálival jól elkeverjük. Annyi lisztet teszünk hozzá, amennyit felvesz. Egész éjjel pihentetjük, reggel ujjni vastagra kinyújtjuk. Különböző figurákat szaggatunk és megsütjük. Cérnával a karácsonyfára függesztjük.

M. Kozár Mária

A bolgár ünnepi hiedelmekről

A bolgárok hagyományos és jelenkori ünnepi kalendáriumában is fontos helyen szerepel a karácsony. A karácsonyi ünnepek manapság főként esztétikai és emocionális jelleggel bírnak, a múltban azonban ez nem így volt. E különbséggel szeretném megismertetni a Barátság olvasóit a hagyományos bolgár karácsonyi szokásokkal és szertartásokkal.

A bolgár tradicionális népi kultúrában nagyon erős a pogány és mitologikus elemek jelenléte, amelyeket átszönek a keresztény normák és szabályok. A human tudományok művelői Bulgáriában gyakran nevezik e jelenséget hitetlenségnek, s hivatkoznak a kereszténység csekély hatására különösen a vidéki népi kultúra vonatkozásában, miközben a pogány elemek tartós és élő jelenlétét mutatják fel.

Azok a szokások és hitek, amelyeket az alábbiakban ismertetek, függetlenül attól, hogy egy keresztény ünnephez kapcsolódnak, éppenséggel nagyrészt ezzel az ősi, a kereszténység előtti kulturális vonulattal állnak kapcsolatban. Amennyiben e szokásokban jelentkeznek a keresztény hitvilág elemei, azok inkább csak egy felszíni réteget jelölnek, egyfajta kiegészítő magyarázatát jelentik ezen ősi hiteknek és szokásoknak.

* * *

December 24-ét, a napot, amely megelőzi Krisztus születését a bolgárok több névvel is illetik, ezek: *Malka Koleda* (kiskarácsony), *Badni Vecser* (az eljövendő este), *Kracsun* (a karácsonyfa neve), *Mali Bozsics* (a fiatal isten). Ezen a napon a falusi házakat körbejárták a

koledároknak nevezett fiatal – 8-12 éves – fiúk, akik somfa-ágakkal kezükben léptek be az ajtón. A házigazda liszttel teli szitával fogadta őket, a koledárookra gabonaszemeket szórt, miközben azok az ágakkal a küszöbön kopogva áldást mondtak a házra, gyümölcsöző, bő termést kívánva a gazdának.

Kiskarácsony napja javarészt az ünnepi vacsorára való felkészülés jegyében telt, amelyben koncentráltak az ünnephez kötődő szertartások.

Badnik

Karácsony estével kezdődtek az úgynevezett *piszkos napok*, amelyek az őszi-téli napfordulóhoz, és a természet ezzel kapcsolatos ciklikus megújulásához kötődő elképzelésekhez illeszkedtek. Az elképzelés, amely szerint karácsony estéjén éjfélkor megnyílik az ég, azt a mitologikus elképzelést tükrözi, mely szerint ekkor eltűnik a világok közötti határ, a kozmosz visszatér a káosz állapotába. A keresztény hit szerint ekkor születik meg a fiatal isten, ami egy későbbi adaptációja a pogány új isten, az új Nap születésének. A bolgár karácsonyi szokások alapfogalata a piszkos napok idejének, mint az átmenet, az átváltozás szakának felfogása. A férfiak kötelessége az úgynevezett *badnik* elkészítése, ami egy olyan hatalmas fa, amely az ünnepek egész ideje alatt ég. Az égő nemzetségfából kötött szertartási rendben minden család kivág egy-egy darabot, amelyet saját házába visz. A badnik körüli szertartások számos szimbólumot tartalmaznak, amelyek a világ, a Nap megújulásának, az óévől az újévbe való átmenet mitologikus elképzeléséhez kötődnek.

A karácsony esti ünnepi asztal gazdagon terített, rajta kötelezően számtalan, de *csak hústalan étel* sorakozik. Hagyományosan készül karácsony estére *főtt búza, bab, töltött káposzta, illetve szőlőlevél, amelyek tölteléke rizs vagy búza szárított gyümölcsökkel keverve*. Az asztalon ezen kívül van még minden más, ami a gazdaságban megterem, *fokhagyma, méz, dió, vöröshagyma, gyümölcsök a nyárból, bor, pálinka* és más ételek. Az asztalon a központi hely az *ünnepi kenyéré*. Az ünnepre készült kenyér mindig kerek, tetején kidomborodó díszítéssel – az ábrák, a napszimbólumok (kereszt, kör, rozetta), stilizált virágok és madarak (ebben az esetben a kenyeret *kolak* vagy *bogovica* névvel illetik). Előfordul, hogy a kenyérbe ezüstfémpenzt sütnek, ami gazdagságot és szerencsét hoz annak, akinek darabjába kerül. Bulgária egyes részein a kenyér tetején a plasztikus díszek gazdasági épületeket, házat, ólat vagy olyan ábrákat képeznek, amelyek összefüggnek a család mezőgazdasági munkájával. Külön a koledároknak készítenek fonnott kenyereket, amelyeken időnként szintén vannak különféle díszek, ezek gyakran az életfára emlékeztetnek. A kenyér, mint a jóllakottság, az élet, a boldogság univerzális szimbóluma új jelentéstartalommal is gazdagodik a népi kultúrában széles körben jelenlévő világ-fa jelképeként.

A hagyományok szerint a karácsonyi asztal alá szalmát szórnak, Jézus születésének keresztényi felfogásához kapcsolódva. Az asztal mellé a mezőgazdasággal kapcsolatos tárgyakat helyeznek, illetve olyanokat, amelyek a rossz szellemektől védik meg a ház lakóit – ekét, gabonaszemeket, pénzes erszényt, gabonaszemekkel teli szitát, amelyhez piros cérnával virágcsokrot, fokhagymát, almát, diót vagy mást kötnek.

A karácsonyi ünnep mindig családi körben zajlik, az asztalt tömjénnel körül füstölik és megáldják. Az

asztalnál ülő családtagok legidősebbike, függetlenül, hogy férfi vagy nő az illető, tömjénnel körbe füstöli az egész házat és a gazdasági épületeket az udvaron. A füstölés az elképzelések szerint megvédi a rossz szellemektől, a tisztátlan erők hatásától.

Karácsony estéje, az ünnepi asztal, számos mágikus szertartást, cselekvést követel, amelyek célja a termékenység biztosítása az élet minden területén. A vacsora korán kezdődik – *az asztaltól lehetőleg senki sem áll fel annak végéig, azért, hogy korán érjen meg a búza, s a tojók ne hagyják ott ideje-korán a tojásokat*. Az asztaltól csak a gazda állhat fel, ha nagyon szükséges, de akkor is csak összegörnyedve jár. Azért, hogy a magok súlyától meghajoljon a búza, a gyerekek a vacsora után egy irányban végig-bukfenceznek az asztal alatti szalmán. Az imitativ mágiába vetett – hasonló események lemásolása, mozdulatokba foglalása képes az esemény előidézésére – a hit az alapja az e szertartások eredményességéhez fűződő elképzeléseknek: a népi hit szerint a karácsonyi asztalon megfüstölt és megáldott tárgyak különös mágikus erőt kapnak, amivel kiegészül egyébként is meglévő szimbolikus jelentésük. Ez a magyarázata annak, hogy az asztalon szereplő tárgyak sok szertartás kötelező tárgyaivá válnak. Például, a *badnik pernyéjét agyagkorsóba gyűjtik, hogy később szórjanak belőle a vetésre, illetve egy részét hozzákeverjék az állatok takarmányához. Az asztalról megmaradt diót, búzát és végig nem égett gyertyát megőrzik a következő karácsonyig. Az asztalra kitett méznek gyógyító erőt tulajdonítanak*.

Az ősök tisztelete

A karácsony szertartási rendjében fontos helyet kapnak a hagyományos szavakba öntött jókívánások az egészségre és a termékenységre vonatkozóan, amelyek a verbális-mágia megjelenési formái. A szertartások egy része a halottak kultuszának részét képezi. Magának az asztalnak, a rajta elhelyezett ételekkel összhangban tiszteletadás jellege van. Bulgária egyes részein a család halottainak is terítenek, és az asztalhoz ülve helyüket üresen hagyják. A vacsora végeztével nem szedik le az asztalt, mert a népi hit szerint *éjszaka az elhunyt ősök az asztalhoz jönnek vacsorázni*. Számos helyen napközben az *asszonyok a temetőbe kalácsot és hús nélküli ételeket vittek családtagjaik sírhelyéhez*. A halottak világából származott a koledárok rossz-szelleműző ereje, termékenységet hozó képessége, amit karácsony estéjén a hazákat járva érvényesítettek. Mint az átmenet ünnepe, amely az új év kezdetéhez kötődik, a karácsonyt mindenütt jó naptári alkalomnak tekintik a jövő előrejelzéséhez. *Az asztalnál megjósolják, hogy milyen lesz az egyes hónapokban az időjárás, milyen termés várható, egészségesek lesznek-e a család tagjai, párra lelnek-e a hajadonok*.

A vacsora előtt baltával háromszor sújtanak szimbolikusan a nem termékeny gyümölcsfák felé és eközben a megfelelő szavakat kimondva, kivágással ijesztik meg azokat, remélve, hogy termőre válnak.

Bulgária egyes vidékein hasonló módon jártak el a gyerekekkel is, akik nem kezdtek el időben járni, s a meddő asszonyokkal is a gyermekáldás érdekében.

* * *

A karácsonyi szertartások közös célja, hogy átsegítse a természetet és a társadalmat az átmenetben az

egyik évből a következőbe, erősítse az új Nap sugarait, biztosítsa az új mezőgazdasági ciklus eredményességét, előkészítse a fiatalok házasodását. Az átmenetről alkotott mitologikus elképzelés jelentése a káosz legyőzése, a kozmikus rend helyreállítása, ami végeredményben egyet jelent az egészséggel, a termékenységgel és a szerencsével.

Papadopoulos Petkova Adriana

Karácsonyi énekek cigányul

A Romológiai Kutató Intézet (Szekszárd) a Gémes Balázs által megkezdett és Kalányosné László Julianna szerkesztésében folytatott Studia Minoritatum című könyvsorozat 2004-ben megjelent hetedik kötete az egykori hodászi pap, Sója Miklós életével foglalkozik. Az 1941-1981 között negyven éven át Hodászon szolgált egyházi férfiú, különösen nagy gondot fordított a cigányokra. Hogy jobban szót értsen velük, megtanult cigányul is. Lelkészsége idején különféle imákat, hiténekeket, Aranyszájú Szent János liturgiáját, nyugdíjas éveiben pedig még más vallások liturgiáját is cigányra fordította.

A jól ismert két karácsonyi ének fordítását az említett könyv, Juhász Éva „Sója Miklós öröksége Hodászon” című tanulmánykötete mellékletéből vettük át.

Csendes éj (Stille Nacht)

Pácsáki szunti rátyi
Szá szovel opre hi
Korkorre o Szuntone Páro
Szóv krecsune báléngo Sávo!
Szóv ánde cséreszki los,
Szóv ánde cséreszki los!

Mennyből az angyal

Andár o cséri
Angyélo ávlyász
Bákrará, bákrará
Phengyász tuméngo
Ando Betlehem
Zsán ábá, zsán ábá!

Táj dikhná othe
Dévleszke Sávész
Jászláte, jászláte
Jászláte pásjol
Dévleszke Sávo
O csorro, o csorro!

Táj lé bárará
Vi gilindetár
Káj o Ráj, káj o Ráj!
Láso gyész phénen
Táj von lészke den
But dipen, but dipen.

O jékh del bákrá,
Káver bokolyá,
O trito, o trito
O trito királ,
O stárto thud táj
Sosojész, sosojész.

Sója Miklós fordításai

Emlékezés örmény karácsonyokra

Nekünk, európaiaknak van egy nagyon szép, közös ünnepünk: a karácsony. Néhány évszázad tette szinte minden európai országban a legkedvesebb ünnepé. Családias bensőségességét a karácsonyfa s a hozzá kötődő – a polgárosodás idején kialakult – szokások és rítusok alakították. Hozzátartozik a fenyőillat, az ajándékok arany-ezüst ragyogása, a Mikulás–Télapó bíborszín palástja, hóhely-szakállja, a diós kalács, a szoba melege, de a fahéjillatú forralt bor is a cserépbögrében. Hozzátartozik a fagy, a hó: titokzatos fehérbe burkolódik minden, a zajok puhábban verődnek vissza a végtelen fehérségben, lilás füst száll a kéményekből, s az eresz jégcsapjain megcsillan az erőtlen napsugár. Minden karácsonyban ott vannak gyermekkorunk mesealakjai; a hulló pelyhek között száguld a kegyetlen Hókirálynő, a sarkon nyújtogatja kezecskéit a kis gyufaáruslány, s valahol ajtó csikordul: Dickens hőse, a zsugori Scrooge épp most zárja ki életéből a szeretet gyertyafényeit. Mindig szerettem a karácsonyt, és sosem gondoltam volna, hogy egy évtizedre kimarad az életemből, elérhetetlenné távolodnak az európai karácsonyok...

Az Ararát kettős csúcsa tövében személyes élményemmé vált viszont, hogy az ünnep attól ünnep, hogy a közösség minden tagja megtartja. A kötelező pihenőnap, szokások és ételsorok megteremtik azt a nagy, titokzatos egységet és testvériséget, amitől az egyén átéli a közösséghez tartozás felemelő, ugyanakkor biztonságot adó érzését.

Magyarországon a kirakatok már december elején ünnepi díszbe öltöztek. Örményországban, a Szovjetunió egyik legapróbb, és igazán soha be nem hódoló tagköztársaságában a kirakatok a szovjet tervgazdaságnak megfelelő képet mutattak decemberben is. Megjelentek ugyan a karácsonyfadíszek, de a karácsony lényegére, tehát Jézus születésének ünnepére semmilyen kellék nem utalt. A karácsonyfa-állítás sem december 24-hez, hanem január 1-jéhez kötődött. Ez egységes volt az egész Szovjetunióban. A hivatalos ünneplés igyekezett kiiktatni, vagy perifériára szorítani az egyházi ünnepeket. Az örmény egyház ragaszkodása az egyházatyák eredeti rendeletéhez, mely szerint január 6-a Jézus születése napja, olyan erős volt, mint a többi örmény hagyomány, így az európai karácsonyokhoz sem kívánt kapcsolódni. Bizony, az örmény karácsony megmaradt szigorúan egyházi ünnepnek, s bár Ecsmiadzin, ahová minden január hatodikán ellátogattunk, európai szokás szerint díszbe öltöztetett egy húszméteres kerti fenyőt, az én karácsonyaimnak halvány mását sem találtam sehol.

A napok decemberben is olyanok voltak, mint egyéb hónapokban, az időjárás sem hozott karácsonyi hangulatot. Az Ararátot a hatalmas hegy lábáig hó borította ugyan, de kevés jutott belőle az Araksz

innenső partjára. A száraz reggeli fagy, a déli verőfényes napsütés messze esett az *Ó, gyönyörű szép, titokzatos éj* hóborította romantikájától. Hogy ilyenkor fölerősödő honvágyamat csillapítsam, megcsináltam a magunk európai karácsonyát. Volt adventi koszorúnk is négy gyertyával, de csak én vártam az ünnepet. 24-én este feldíszített fenyőfánk állt, tele díszekkel és szaloncukorral, alatta ajándékkal. Vacsorára hal és dióssütemény került az asztalra, de körülöttünk senki nem ünnepelt. Férjem megkereste a *Csendes éj* dallamát és orgonamuzsikát valamelyik világadón, de hiányzott a meghittség, a közösség ünneplésének biztonsága.

Később legjobb barátaink is megszerették december 24-ét, s gyermekeim születése után nálunk magyar módra tartottuk a karácsonyt. Az ajándékok külön fényt kaptak a csomagolópapíroktól és színes szalagoktól, ami akkoriban ott hiánycikknek és különlegességnek számított. Az örmény találékonyságot és kreativitást azonban nem lehetett felülmúlni: karácsonyi csomagoló híján összetört színes üvegdíszet ragasztottak hófehér papírra, ebben adták át a

nekünk hozott ajándékot. Ünneplő kis sziget voltunk ott évről évre, három méter széles ablakunkba bevilágított az Ararát fehérsége, miközben szólt a Lukács evangéliuma ünnepi fejezete Jézus születéséről, és örményül hangzott fel a Csendes éj távolról hozott melódiája. A karácsonyfán magyar szaloncukor, az üvegdíszek és csillogó lametta mellett ajándékkísérő kártyák idézték a távoli rokonokat. Az egykori gyermekek azóta már felnőtt emberek lettek, de máig emlékeznek a „magyar karácsonyokra”.

Ragaszkodtam a karácsonyokhoz, és csak később tudatosult bennem, hogy másik ünnepet kaptam helyette. Kétnapos ünnep helyett egy kétheteset, s ezt később ugyanúgy vártam és szerettem, mint a karácsonyt. Ez volt az örmény újév, a *nor tari* ünnepe. Az, hogy az örményeknél két hétig tart az újév, a késői naptárreformnak köszönhető. A korábban orosz fennhatóság alatt élő kaukázusi örmények az orosz naptár szerinti időszámítást tartották, mely szerint január elseje az európai naptár szerinti január 14-e. Ez a két hét az örményeknél az állandó vendégjárás időszaka. Két hétig mindig ünnepi terített asztal várja a látogatót; rajta a jellegzetes örmény édesség, az *aghandz*, sütemények, aszalt és friss gyümölcs, s a vendég érkezésekor feltárlják az addig hidegen tartott húsneműeket. Január 13-án este még

egyszer összeül a nagycsalád, a maradékokat felhordják az asztalokra, s szerényebb asztalnál köszöntik az ó-újvet (*hin nor tari*).

Nálunk a karácsony a bensőséges nyugalom ünnepe, a szilveszter, az újév viszont a vidámság, sőt, a féktelen mulatozás két napja. Az örményeknél az újév legalább annyira bensőséges, legalább annyira a család és nagycsalád ünnepe, mint nálunk a karácsony. Nincs magányos és távoli rokon, akit valaki az asztalához ne ültetne ilyenkor. Az örmények a legritkábban töltötték otthonuktól távol az óév utolsó éjszakáját. Csupán egy rettenthetetlen barátnőm – ma Amerikában él – köszöntötte akkoriban az újeszendőt vendéglőben. A család nőtagjai december 31-én még este is sütöttek-főztek, s azon igyekeztek, hogy éjjelig mindennel elkészüljenek, időben asztalhoz ülhessen a család. Bonyolult, munkaigényes, gazdag ételsort állítottak össze. Mindenki tehetségének megfelelően készült az évváltás pillanatára. Bár ekkor az egyházi előírások szerint még tartani kell a böjtöt, a vallásos szokások nem voltak általánosak. Szőlőlevélbe töltött *dolmát* sorakoztattak hatalmas fazekakba. Másik fazékban már előző nap megfőtt a böjtös dolma, a savanyúkáposzta-levélbe töltött bab, lencse, blgur és aszalt gyümölcsök keveréke. A nyugatról visszatelepült örmények a húsos gabonaszabába töltött húst, a hihetetlenül munkaigényes *icsliköftét* sütötték, vagy főzték. Mindenki készített *újévi piláfot*, amelynek alján tyúk, vagy pulyka rejtőzött, hasát főtt gesztenyével már jó előre megpakolták, s a borostyánszínű, hosszúszemű mazsola arra várt, hogy a forró rizst meghintsék vele. A sütőben egész malac, vagy pulyka pirult. Az édes süteményeket korábban elkészítették. Kristálytálban az asztalon sorakozott a cukros-vajas töltelékű *gata*, a mézes sziruppal leöntött *pahlava*, a vajjal-mézzel locsolt, diós töltelékű *burma*, vagy a pörkölt mogyoró és mazsolából készült keverék, az *aghandz*. (A jereváni kristályedény a mindennapok luxusához tartozott, a legegyszerűbb salátát is abban tálták.) Az újévi vacsorát pohárköszöntővel zárták, amit a család legidősebb férfitagja mondott. A zajkeltés, a petárdázás ugyanolyan elterjedt volt, mint nálunk, s amikor elült a lárma, a közeli szomszédok elkezdtek az újévköszöntést: néhány percre és egy koccintásra átmentek egymáshoz.

A nappali sarkában feldíszítve ott állt a karácsonyfa. Örményországban, ezen a fában nagyon szegény vidéken csak kevesen engedhették meg maguknak az igazi fenyőállítás luxusát. Szinte mindenki otthonában műfenyő zöldellt, az igazi illata, természetes, kicsit szabálytalan bája nélkül. Sok helyen – őszinte döbbenetemre – ótágú vörös csillagot szűrtak a tetejére. Ajándékot csak a gyermekek kaptak. Ez mindig játék és édesség volt, praktikus dolgok nem számítottak ajándéknak. Kedves barátnőm mesélte, hogy szülei a bejárati ajtó elé halmozták az ajándékokat, s a szomszédot kérték meg, csöngessen be. Barátnőm öccsével együtt hanyatt-homlok rohant Téalapót látni, annak azonban hűlt helye volt: a szom-

széd nem vállalta az idegen szerepkört. A Télapó, a *Dzmer Papik* az óvodákban kereste fel a gyermekeket. Természetesen valamelyik óvó néni vállalta a nemes feladatot, és az apróságoknak fel sem tűnt, hogy a hófehér bajusz-szakáll nemegyszer szépen kikészített arcot takart. Mindenesetre az örményeknél a Télapónak nem volt akkora kultusza, mint például Oroszországban, bármennyire szerették volna szovjet módra egységesíteni a hagyományokat.

Csodáltam, hogy mennyire őrzik és tudják az évszázadok, sőt, évezredek folyamán kialakult szokást és illemet, amit örményül *niszt u kac*-nak (leülés és felállás) neveznek. Ez az ősi hagyomány tükröződik a bécsi mekhitaristáknál őrzött XIX. századi kis babaházban, ezért is szeretem annyira. Az örmény nagycsaládnak félig polgári, félig népi a környezete. Nemcsak a ruha örmény, de a babák viselkedésmin-tája is. Az „öreg babák” ülnek, míg a fiatalabb lánybabák állnak, az ifjabbaknak idősek jelenlétében ugyanis egészen a XX. századig tilos volt leülni.

Nagyon tetszett, hogy az íratlan illemszabályokat társadalmi helyzetre, iskolai végzettségre való tekintet nélkül mindenki betartotta. A fiatalabb, vagy társadalmilag alacsonyabb szinten állók mentek köszönteni az idősekhez, a rangosabbakhoz, akik dúsan terített asztallal várták a vendégeket. Minden-hová illet ajándékot vinni – italt, vagy bonbont – és azt észrevétlenül letenni az asztalra, vagy minden ceremónia nélkül átadni a ház asszonyának. Az ilyen ajándékot nem volt szokás kibontani, megnézni s lelkendezni fölötte. A vendéglátók megköszönték, s egész figyelmük a vendég, nem pedig az ajándék felé fordult. Közeli rokonnál, barátnál, jó ismerősnél el lehetett üldögelni, de ha nyílt az ajtó, újabb vendég jött, illet átadni a helyet. Egy helyen húsz perc, félóránál tovább csak nagyon indokolt esetben maradtak. Ennek is volt előnye: az ünnep így rop-

pant mozgalmas volt a látogatóknak és vendéglátóknak egyaránt.

A kéthetes vendégjárás időszakában a legtávol-
labbi, vidéki rokonok is felkereshették egymást. Voltak, akik évente csak egy alkalommal találkoztak, s ilyenkor számoltak be a családi történésekről. Az örmények – legyenek bárhol a világon – sokkal jobban számon tartják még a távoli rokonokat is, mint az európai ember. Egy-egy nagymama, vagy nagynéni valóságos családfa-lexikon. Egyik kedves barátnőmnél valódi családfa-listákat láttam, apai és anyai ágat külön felrajzolva, s ha távoli külföldi rokon érkezett, első dolguk volt kifaggatni a messziről jöttet a rokonok sorsáról. Azonnal kiegészítették a családfát a házassokkal, az újszülöttekkel, és a haláleseteket is jelezték.

Régi örmény karácsonyok, újévek emléke kísért most is, bár tudom, az országhatár változásaival összefüggő politikai-gazdasági változások átalakíthatják egy ország szokásait, hagyományait. Változik a világ a Kaukázuson túl is. Akarjuk, vagy sem, ott is megjelennek a fogyasztói társadalom sajátosságai. A diaszpóra örményei már korábban átvették a befogadó országok karácsonyi szokásait, rítusait. Nem tehettek mást az évszázadok során: asszimilálódniuk kellett, mert csak a közösség ünnepe az igazi ünnep. Az Ararát lábánál is megváltozott az életforma, új nemzedék kér helyet a nap alatt. Vajon ebben az új világban megmaradnak-e a patriarchális örmény hagyományok? Megmarad-e az, ami az örmény karácsony-újévben a legszebb: az örök emberi értékek tisztelete? Ahhoz hogy megmaradjon, ébren kell tartani nagy közös emlékezetünket. Törekednünk kell, hogy azt vigyük át az újévbe, ami a legjobb, ami összeköt bennünket: a szeretetet, a másik ember tiszteletét és az egymás iránti jóakaratot.

Dzstján-Krajcsir Pirooska

Hagyományos ruszin Mikulás-ünnepség Komlóskán